

הסגת גבול

לא תסיג גבול רעה אֲשֶׁר גָּבְלוּ רֵאשֵׁי בְּנֵי חֲלָתָךְ אֲשֶׁר תִּנְחַל בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ לְרִשְׁתָּהּ: (דברים יט ד).

אל תסג גבול עולם אֲשֶׁר עָשׂוּ אֲבוֹתֶיךָ: (משלי כב כח).²

אלשיך דברים פרק יט פסוק ו – ירחיב אם לא תסיג³

אמר, הלא אמרתי לך "כי ירחיב כו' את גבולך", כי הוא יתברך מעתה חושב מחשבות להרחיב גבולך. אל תהיה אתה מסיג גבול רעך. כי איך ירחיב ה' גבול המסיגו? כי אדרבה, כאשר תעשה כן יעשה לך. ואשר אמרתי לא תסיג כו', היא בין "בנחלתך אשר תנחל" - בימי יהושע, בין "בארץ אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה" - בבית שני.⁴

אבן עזרא על הפסוק – מהסגת גבול לשפיכות דמים

לא תסיג גבול רעך - תסיג - ידוע. וכן: "אל תסג גבול עולם" (משלי כב כח), והוא קרוב מהשחית. ראשונים - שחלקו הארץ. ונסמכה פרשה זו, כי הסגת גבול מביא לידי ריב ומכות ורציחה. על כן כתיב אחרי זאת: "נפש בנפש עין בעין שן בשן" (כא).⁵

מסכת פאה פרק ה משנה ו – גבול עולים

... מי שאינו מניח את העניים ללקוט, או שהוא מניח את אחד ואחד לא, או שהוא מסייע את אחד מהן, הרי זה גוזל את העניים; על זה נאמר: "אל תסג גבול עולים" (משלי כב כח).⁶

¹ ובפרשת הברכה והקללה בהר גריזים ועיבל שהצטוו בני ישראל לקיים בכניסתם נמנה איסור זה בין אחד הארורים: "אָרוּר מְסִיג גְּבוּל רֵעֵהוּ וְאָמַר כָּל הָעָם אָמֵן" (דברים כז יז, פרשת כי תבוא). וכשהנביא הושע מוכיח את עם ישראל וחוזר את החורבן בעקבות הבגידה הוא זועק: "הִי שׂוֹרֵי יְהוּדָה כְּמִסְיָי גְּבוּל עֲלֵיהֶם אֲשֶׁפוּף פְּמִים עֲבָרְתִי" (הושע ה י). ראו פירוש מצודות ציון שם שמקשר את הפסוק בהושע לפרשה שלנו ואלה דבריו: "כמסיגי גבול - כמי שמחזיר הסימן לתוך שדה חברו להרחיב גבולו, כמו שכתוב: לא תסיג גבול רעך (דברים יט)".

² ובמשלי כג י הוא אומר: "אֵל תִּסַּג גְּבוּל עוֹלָם וּבְשִׂדֵי יְתוּמִים אֵל תִּבְאֵ". בדומה לפסוק בתורה, משתמע שלא מדובר בהסגת גבול 'מקומית' בין בעל שדה מסוים לשכנו, אלא שינוי סדרי נחלה שעוברים מדור לדור. איסור שמשלים את רעיון היובל בו השדות חוזרים לבעליהם ואיזושהו סדר עולם קדום נשמר, לא נסוג ולא מוסג. עוד מצאנו בכתובים בספר איוב כד ב: "גְּבֻלוֹת יִשְׁיִגוּ עֶדְרָה וְיִרְעִי וְיִפְרֵשׁ מִצּוֹדֵת צִיּוֹן שֶׁם שִׁמְקֶשֶׁר אֶת הַחֵלּוֹף שֶׁל בְּשׂוֹרֵי שְׂמַאלִית לְשׁוֹנֵי יֵשׁ כְּאֵן (כפי שמופיע הרבה בלשון הירושלמי למשל), אלא מהותי: מדובר במי שמנסה להשיג לעצמו עוד ועוד ע"י הסגת רעהו ואומר בלבו: לעצמי אני משיג ואת רעי אני מסיג.

³ רבי משה אלשיך, המהר"ם אלשיך, תורכיה 1507 – צפת 1593. חבר בבית דינו של ר' יוסף קארו והוסמך על ידו. רבו של ר' חיים ויטאל בתורת הנגלה. המידע מתוך פרויקט השר"ת בר אילן.

⁴ נראה לנו לפתוח בפירושו זה של אלשיך אשר מעמיד את איסור הסגת גבול בפרשתנו כאנטיטזה להבטחה של הרחבת הגבול שנתנה בפרשת הקודמת: "כי ירחיב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת גְּבוּלְךָ כְּאֲשֶׁר דָּבַר לְךָ" (דברים יב כ). ואולי אפשר לקשר את כל העניין גם עם ספר בראשית פרק כו, שכאשר הפלשתים הפסיקו להסיג את גבול בארות יצחק, נאמר: "כִּי עָתָה הִרְחִיב ה' לָנוּ וּפְרִינוּ בְּאֶרֶץ". ההרחבה באה כאשר נפסקות הסגות הגבול מבית ומחוץ, מאויב חיצוני ומבעלי זרוע מבית. את ההדגשה של אלשיך שהאיסור חל הן על עולי מצרים ודורו של יהושע (בית ראשון) והן על עולי בבל בשיבת ציון בבית שני, יש להבין בשל הקטע בפסוק האומר: "אשר גבול ראשונים" שעוד נראה להלן. שים לב איך הוא מחלק את הפסוק בין בית ראשון ובית שני, עם משקל יתר לבית שני (לא כולל טעות המעתיקים בין "נחלה" ל"רשתה"). בבית שני כבר לא הכירו את גבולות הנחלות שהנחיל יהושע (ראו בגמרא ערכין לב ע"ב שהיובל נוהג "בזמן שיושביה כתיקונן ולא בזמן שהן מעורבין" – היינו רק כאשר כל שבט במקומו) וקבעו גבולות אחרים שגם אותם יש לכבד. כדורות הראשונים כך האחרונים, כל דור וכל שיבת ציון וגבולותיה שלה. אולי כך גם קיווה אלשיך לראות במו עיניו כאשר עלה לארץ והתיישב בצפת והשתתף בחידוש הסמיכה שם שהיה כחלק מהציפייה לגאולה. וכשבקרנו לאחרונה בצפת מצאנו את בית הכנסת הקרוי על שמו סגור ...

⁵ הסגת גבול איננה רק אנטיטזה להרחבה ופריחה כלכלית. היא משחיתה ויכולה להביא לשפיכות דמים. לא בכדי, אומר אבן עזרא, נסמכה לעניינינו הפרשה הדנה בעדות שקר וחמס ודיני נפשות (פסוקים טו-כא). "לפי שידוע שעל עסקי המצרים והגבולים האנשים הורגים אלו לאלו" (צדור המור). וכאן מחלקי המים שואלים: הבא דוגמא (מהמקרא) שריב על קרקע או חמידתו הביאו לשפיכות דמים.

⁶ ובהמשך המסכת, פרק ז משנה ג: "המניח את הכלכלה תחת הגפן בשעה שהוא בוצר, הרי זה גוזל את העניים; על זה נאמר (משלי כב) אל תסג גבול עולים". (וכן הוא בלשון זו בדיוק בספרא קדושים פרשה א). ראו פירוש קהתי על שתי משניות אלה שמפרש עפ"י הירושלמי פאה פרק ה הלכה ה (אין תלמוד בבלי על מסכת פאה כמו על סדר זרעים כולו), אשר מביא שתי דעות. האחת, ש"עולים" אלו עולי מצרים והשנייה ש"עולים" הם, בלשון סגי נהור עניים ("יורדים") שמצפים למתנות עניים ובכללם פאה. ועכ"פ "עולים" איננו טעות דפוס או מעתיקים, כך הוא גם במדרש ספרא. אולי הייתה להם גרסת קרי וכתוב בפסוק במשלי. אבל בספרי דברים פרשת כי תצא פיסקא רפד הוא אומר: "לא תפאר, לא תתפאר לעני בו. מיכן אמרו מי שאינו מניח את העניים ללקט, או שמניח אחד ואחד אינו מניח, או שמסייע את אחד מהם, הרי זה גוזל את העניים ועל זה נאמר: אל תסג גבול עולם". כך או כך, "עולים" או "עולם", יש לנו כבר שימוש מורחב או מושאל לדין שלנו, שהרי לא מדובר בהסגת גבול בקרקע כפשוטו, אלא בהסגת גבול במונן רחב יותר, של זכויות העניים, ובהסתמך על הפסוק במשלי דווקא. אך לפני שנרחיב, נתמקד בדין הבסיסי.

ספרי דברים פרשת שופטים פסקא קפח – בנחלה בחיים ובמיתה ובדברי תורה

"לא תסיג גבול רעך", והלא כבר נאמר: לא תגזול (ויקרא יט יג) ומה תלמוד לומר: לא תסיג? מלמד שכל העוקר תחמומו של חבירו עובר בשני לאוים. יכול בחוצה לארץ? תלמוד לומר: "בנחלתך אשר תנחל" - בארץ ישראל עובר בשני לאוים, בחוצה לארץ אינו עובר אלא משום לאו אחד בלבד. מנין לעוקר תחומים של שבטים שעובר בלא תעשה? תלמוד לומר לא תסיג גבול רעך.⁷ מנין למחליף דברי רבי אליעזר בדברי רבי יהושע ודברי רבי יהושע בדברי רבי אליעזר ולאומר על טמא טהור ועל טהור טמא שהוא עובר בלא תעשה? תלמוד לומר: לא תסיג גבול רעך.⁸ מנין למוכר קבר אבותיו שעובר בלא תעשה? תלמוד לומר לא תסיג גבול רעך. יכול אפילו לא נקבר בו אדם מעולם? תלמוד לומר "בנחלתך אשר תנחל". הא אם קבר בו אפילו נפל אחד ברשות, עובר בלא תעשה.⁹

רמב"ן פרשת שופטים יט יד – בחלוקת הארץ

לא תסיג גבול רעך - אזהרה שלא ישנה תחום החלוקה שחלקו הנשיאים את הארץ לשבטים או ליחיד מהם, ועל כן אמר אשר גבלו ראשונים - הם אלעזר הכהן ויהושע בן נון ונשיאי המטות, ולכך הזכיר "בנחלתך אשר תנחל וגוי" - וטעם המצוה הזאת, שלא יחשוב אדם לומר אין חלקי אשר נתנו לי שוה כמו חלק חברי כי טעו החולקים, או שיוציא בלבו לעז על הגורלות, ולא יהיה זה בעיניו גזל כלל.¹⁰ על כן צוה בכאן שלא יחלוק אדם על החלוקה ההיא ולא ישנה הגבולין כלל, לא בסתר ולא בגלוי. וזו מצוה מבוארת ממה שצוה (במדבר כו נו) על פי הגורל תחלק נחלתו בין רב למעט, ואמר (שם לד יז) אלה שמות האנשים אשר ינחלו לכם וגוי.¹¹

מסכת בבא בתרא דף נו עמוד א – תיחום יהושע והחצב

יתבי רב אחא בר עויא קמיה דר' אסי, ויתבי וקאמר משמיה דר' אסי בר חנינא: חצובא מפסיק בנכסי הגר.¹² מאי חצובא? אמר רב יהודה אמר רב: שבו תיחם יהושע לישראל את הארץ. ואמר רב יהודה אמר רב: לא מנה יהושע אלא עיירות העומדות על הגבולין.¹³

⁷ מדרש ספרי זה הוא היסוד לעיקר הדין של לא תסיג כפי שבא לידי ביטוי בספרי המצוות. ראו ספר החינוך מצווה תקכב (תקכה בשיטת שעוועל): "שלא נסיג גבול. והענין הוא שלא נשנה גבול שיהיה בינינו ובין זולתנו עד שיתקן למשקר שיאמר שארץ זולתו היא שלו. וכן אם שינה סימני הגבול וקבעם בתוך קרקע של חברו ויאמר שלא שינה ושהקרקע הוא שלו עד הגבול. על כל זה נאמר [דברים יט יד], לא תסיג גבול רעך". ובספר המצוות לרמב"ם (עליו נשען בד"כ בעל ספר החינוך): "והמצוה הרמ"ו היא שהזהירנו שלא לגנוב תחומי הארץ והוא שנשנה גבול שיהיה בינינו ובין זולתנו עד שיהיה איפשר למשקר שיאמר שקרקע זולתו הוא שלו. והוא אמרו לדברים פרק ל: "ובאור הענין נראה משום דלכל תנא או אמורא קבעה הגמרא כללים בהלכות, כמו בית שמאי מלמד שכל העוקר תחמומו של חבירו עובר בשני לאוין. יכול אף בחוצה לארץ? תלמוד לומר: בנחלתך אשר תנחל בארץ - בארץ ישראל עובר בשני לאוין ובחוצה לארץ אינו עובר אלא משום לאו אחד. כלומר לא תגזול. הנה התבאר שלא זה מיוחד בארץ ישראל".

⁸ אחרי שחזרנו לדון בעיקר הדין של הסגת גבול במשמעותו הבסיסית, אחרי שהערכנו בספרי זה הוא היסוד להגדרת המצווה כפי שניסחוה מוני ספרי המצוות, הנה ספרי עצמו נותן משמעות מורחבת (נכון יותר לומר מושאלת) להלכה של הסגת גבול לגבי מי שמחליף את דברי החכמים וגורם לא רק לבלבול המקורות, אלא גם לבלבול בהלכה. ראו דברי בעל תורה תמימה על קטע זה בספרי בהערות לדברים פרק ל: "ובאור הענין נראה משום דלכל תנא או אמורא קבעה הגמרא כללים בהלכות, כמו בית שמאי ובית הלל - הלכה כבית הלל. וכן אביי ורבא, ר' יוחנן וריש לקיש, ר' אליעזר ור' יהושע, וכדומה. ואם כן, זה המחליף דברי בית שמאי לבית הלל ודברי בית הלל לבית שמאי וקובע לפי הלכה כבית הלל שהם באמת דברי בית שמאי, א"כ הוא משיג גבול עולם שנקבעו בהלכות עולם". הרחבה זו תנהג מן הסתם גם בחוץ לארץ.

⁹ כאן חוזר מדרש ספרי לפן ההלכתי, לכך שגם האדם עצמו לא יכול להסיג את גבולות הנחלה שירש מאבותיו ולשבש את נחלת הדורות. מעין "לא תסיג גבול משפחתך". ולגבי עניין הנפלים שקבורתם קובעת את הנחלה, ראו מסכת נדה, משנה וגמרא סוף פרק שביעי שמשמע שהכותים (גרי האריות) היו קוברים את הנפלים בכל מקום ולא הקפידו להביאם לבית קברות מסודר. זאת, משום שדרשו את הפסוק שלנו: "לא תסיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים בנחלתך, כל שיש לו נחלה - יש לו גבול, כל שאין לו נחלה - אין לו גבול". ולפיכך, נפלים שלא זכו לנחול יכולים להיקבר בכל מקום. וחז"ל סוברים שגם קבורת נפל יש בה קביעת נחלה ומשפיעה על דין לא תסיג.

¹⁰ שיחשוב אדם שהוא בעצם לא גוזל כי המחלקים הראשונים טעו.

¹¹ מצווה מבוארת אצל רמב"ן היא מצווה שנזכרה כבר לפני ספר דברים (בספרים שמות, ויקרא או במדבר) וספר דברים בא להרחיב ולבאר אותה ולא לחדש. (הסוג השני נקרא בלשון רמב"ן מצווה מחודשת). גבול ראשונים הוא חלוקת ארץ ישראל כפי שמתוארת בספר במדבר פרשות פנחס ומסעי. אי לכך, אפשר לחשוב שלא רק שמצווה זו נוהגת בארץ ולא בחו"ל כפי שמציינים בעלי ספרי המצוות, אלא שהיא גם מעין מצווה לשעתה, ותקפה רק להתנחלות הראשונית של יהושע, אולי לתקופת בית ראשון כולו, ושוב אין דרך שתנהג. ראו שוב גמרא ערכין לב ע"ב שהיובל נוהג "בזמן שיושביה כתיקונן ולא בזמן שהן מעורבין" - היינו רק כאשר כל שבט במקומו. על רקע זה אפשר להבין את דברי אלשיך בהם פתחנו ואולי גם את כל ההרחבות שראינו ושנראה במשמעות הרחבה יותר של "הסגת גבול". ודברי רמב"ן שלכאורה מצמצם להתנחלות הראשונה בארץ, צריכים עיון.

¹² מפרש רשב"ם: "שתי שדות של גר וּמְצָר (או חֶצֶב) ביניהם, החזיק באחת מהן, לא קנה את חברתה".

¹³ ובמקבילה בירושלמי פאה פרק ב הלכה א: "ר' יוסי בר' חנינא אומר: חצובות מפסיקין לפיאה. רב חסדא בעי בהן חלק יהושע את הארץ. אתא ר' חנינא בשם רב חסדא: בהם תיחם יהושע את הארץ". ראו גם בגמרא ביצה כה ע"ב: "אמר רמי בר אבא: חצובא מקטע רגליהון דרשיעאי, - החצב קוטע את רגליהם של הרשעים. ופירוש רש"י שם: "חצובא מקטע רגליהון דרשיעאי - עשב שרשיו נוקבין וירדין בעומק, ואין מתפשט לצדדין כלל, ונוטעין אותו בין גבולי שדות, ובו תיחם יהושע לישראל את הארץ. מקטע רגלי

מסכת שבת דף פה עמוד א – מי הם הראשונים שגבלו?

... וקים להו לרבנן דחמשה בשיתא לא ינקי מהדדי.¹⁴ ומנלן דהא דקים להו לרבנן דחמשה בשיתא מילתא היא - דאמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: מאי דכתיב: "לא תסיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים" (דברים יט יד) - גבול שגבלו ראשונים לא תסיג. מאי גבלו ראשונים? אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יוחנן: מאי דכתיב: "אלה בני שעיר החורי יושבי הארץ" (בראשית לו כ); אטו כולי עלמא יושבי רקיע נינהו?¹⁵ אלא שהיו בקיאין בישובה של ארץ שהיו אומרים: מלוא קנה זה - לזית, מלוא קנה זה - לגפנים, מלוא קנה זה - לתאנים. וחורי - שמריחים את הארץ, וחיוי - אמר רב פפא: שהיו טועמין את הארץ כחויא.¹⁶

פירוש עלי תמר לירושלמי כלאים פרק ד הלכה ד'¹⁷

"ארץ כנען לגבולותיה סביב" (במדבר לד ב) גבולות שבדו להם הכנענים. בשבת פרק ה: מנא לן הא דקים להו לרבנן דחמשה זרעונין בערוגה כל ששה טפחים לא ינקי מהדדי - מילתא הוא? דכתיב: "לא תסיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים" ... ופירש רש"י: ראשונים - אמורים וחווים¹⁸ שהיו בקיאים בכך וכו' ...¹⁹ ועוד נראה להטעים כי במסכת שבת לא שואל: ולמדן מן הכנעניים? ואפילו הירושלמי אינו סותר העקרון שלמדן מהכנענים ... וא"כ צריך לבאר ולהסביר איך זה שמהכנענים אנו למדן? אולם הדבר יבואר עפ"י

הרשעים ליום הדין, שגוזלין וחומסים ומשיגין גבול, ואין למדן ממנו". להרחבה נוספת בנושא החצב שקובע את גבולות השדות, ראו **המצר והחצב מפסיקין בנכסי הגר - חצב מצוי**, בפורטל הדף היומי. אמנם, לא נזכר החצב (חצובא, חציבא, חצובות בשמותיו האחרים) במקורות בהקשר ישיר עם הפסוק "לא תסיג גבול רעך" אותו אנו דורשים, אך נראה לנו מתאים להזכיר עניין זה בהקשר ליהושע שתיחם את גבולות הארץ. האם הוא "הראשונים" שבפסוק?

¹⁴ הגמרא דנה שם במשנה הקובעת שערוגה שהיא שיש על ששה טפחים, אפשר לזרוע בה חמישה מיני צמחים שונים, ארבעה בכל צד ואחד במרכז הערוגה ואין בכך איסור כלאיים. על כך שואלת הגמרא בהמשך שם מאיפה לחכמים הידע הזה או המסורת הזו שבגודל כזה ובפיזור זרעים כזה אין משום איסור כלאיים ואין הם יונקים זה מזה? שאלה היא בעצמה מעניינת. ראו כל העניין שם במשנה תחילת פרק שמיני "אמר ר' עקיבא" ובגמרא פה ע"א. המשנה מביאה סמך מפסוק בישיעהו סא יא: "כִּי כָאֵרֶץ תּוֹצֵיא צִמְחָה וּכְגַנָּה זְרוּיָהּ תִצְמִיחַ", אבל ברור לכל שזה רק סמך מהמקרא (לזכירת ההלכה) ולא הסבר מדעי-מציאותי-הלכתי.

¹⁵ שאלה בתוך שאלה כדרכו של הדיון התלמודי. פתחנו ב"לא תסיג" על מנת לענות לשאלת הידע של חכמים על יניקת צמחים (לעניין כלאיים) ונגררנו לפסוק על בני שעיר החורי (והחיוי) שישבו בארץ לפני כניסת בני ישראל ולשאלה למה חשוב להדגיש שהם יושבי הארץ. וכי שמים הם יושבים? בסוף נגיע אל היעד הנכסף.

¹⁶ חיויא הוא נחש. "שהיו טועמים את הארץ (את האדמה) כמו נחש ולפי הטעם היו קובעים לאיזה גידול ראוי הקרקע" (שטיינזלץ). הרי לנו ש"הראשונים" אינם עולי מצרים או דורו של יהושע, אינם דור הבנים מתנחלי הארץ, אלא העם שישב עליה לפני בני ישראל והניח את יסודות החקלאות וסודותיה המקצועיים. הלא הם אחינו בני עשו (דברים ב ד). אותם שהקימו ממלכה מסודרת שמנתה לפחות שמונה מלכים "לפני מלך מלך לבני ישראל" וקיימה את דברי יעקב לעשו בשעת פרידתם: "עבור נא אדוני לפני עבדך". ראו תוספות בגמרא חולין פב ע"ב שמבין שמי שזרוע בפחות ממידות אלה עובר לא רק על איסור כלאיים כי אם גם על איסור "לא תסיג". ואלה דבריו שם: "הזרוע כלאים כלאים לוקה - תימה דמשמע הכא דבחד כלאים לא לקי אלא חדא. ואמאי לא לקי נמי משום לא תסיג גבול רעך (דברים יט) דלענין איסור כלאים דריש לה בשבת בפרק ר' עקיבא (דף פה.)! ויש לומר דכיון דאתא נמי לאזהרה דמסיג גבול אין לוקין עליו משום כלאים, כמו שאין לוקין על השגת גבול דניתן להשבון ועוד דהוי לאו שבכללות". לאו שבכללות הוא בתמצית לאו שיש בו מספר איסורים. ראו פירוש המשנה לרמב"ם מסכת מכות פרק ג: "לאו שבכללות, כלומר שהוא כלל איסורין הרבה ואין אחד מהן בפירוש כדי שנאמר לוקין על זה שנתפרש מלקות אחת". לפי התוספות, מי שזרוע כלאים עובר גם על איסור לא תסיג גבול (רק שאין לוקים עליו).

¹⁷ נעשה אתנחתא קלה בנושא הגבולות שהציבו בני שעיר (להלן הכנענים) וישראל קבלו מהם, הן לגבולות השדות והן למצוות כלאיים, אתנחתא שתיבא אותנו לאברהם אבינו. "עלי תמר" הוא פירוש לירושלמי שכתב הרב יששכר ב"ר צבי תמר, נולד בפולין בשנת תרנ"ו (1896). למד בישיבות בפולין ובגליציה, ובמלחמת העולם הראשונה עבר לגרמניה ואנגליה ושימש כרב בכמה קהילות. בשנת תרצ"ג (1933) עלה ארצה, ושימש כרב בתל אביב. (המידע מתוך פרויקט השו"ת). פירושו מלאים אהבה לתלמוד הירושלמי ולארץ ישראל.

¹⁸ איך הגענו משעיר הוא אדום הוא עשו בנם של יצק ורבקה שהוא שמי, אל האמורים והחווים שהם מבני כנען בנו של חם (ראו בראשית פרק י ובפרט פסוק יז)? התשובה טמונה בתולדות עשו, בראשית פרק לו שלקח לו נשים מבנות כנען: "אָת עֵדָה בַת אֵילֹן הַחֲתִי וְאֵת אֶהֱלִיבָמָה בַת עֵנָה בַת צַבְעוֹן הַחֲוִי". מהחווים למדו בני שעיר ומהם, או ישירות משבטי כנענים אחרים כמו האמורי שרש"י מזכיר, למדו בני ישראל. ראו גם בראשית פרק לד שהחווים היו גם תושבי העיר שכם.

¹⁹ והוא שואל איך מסתדר הלימוד מהכנענים עם מצוות התורה להתרחק מהם ועם הפסוק: "ובחוקותיהם לא תלכו"? ותשובתו שם, המסתמכת על מדרש ספרא על הפסוק, היא: "אמור מעתה שאסור ללכת בחוקותיהן המתועבים בנוגע לאמונות ודעות מדות ומוסר, אבל אין בכלל הזה לעשות כמעשיהם באמונות ומדע בנוגע לארכיטקטורא אגרונומיה ובוטניקה, ואין בזה משום דרכי אמוריים וחיקוי מעשה כנען. וזה מה שאמרה הגמרא שבנוגע ליניקת הזרעים, יש לקבל אשר גבלו ראשונים האמוריים והחווים באגרונומיה ובוטניקה בידיעתם הגדולה והמנוסה בטיב בארץ ועל פיה תיקבע ההלכה". וזה ההסבר לירושלמי בו הוא דן: "ומעתה נבאר הירושלמי שלומד זה מדכתיב ארץ כנען לגבולותיה שבדו להם הכנענים. כלומר, כמו שאמרה התורה שנקבל הגבולות הגיאוגרפיים מהכנענים ואין בזה משום חיקוי מעשה כנען, אף אתה תלמוד בזה שגם בנוגע לחוקי בוטניקה תקבל מנהגם ודעתם ואין בזה משום דרכי אמורי. ואכן כשכבש יהושע את הארץ לא שנו שמות הערים והנהרות ונשארו שמותם שקראו להם הכנענים כמו יפו חברון יריחו באר שבע הירדן הירקון ועוד ... ולא אמרינן שיהיה בזה משום ואבדתם את שמם מן המקום ההוא ... מפני שמה שאמרה התורה ובחוקותיהם לא תלכו אין בזה משום בחינת נקמה כמו שעושים כמה כובשי ארצות, אלא מפני שהם היו מושחתים באמונות ודעות ובמדות ובמוסר. אבל בידיעותיהם המדעיות והטכניות בהתאם לטבע ופיתוח הארץ וכן בנוגע להשמות העתיקות, אין בכלל הזה. אדרבא, אמרה התורה: ארץ כנען לגבולותיה ולא תסיג גבול אשר גבלו ראשונים". ראו דבריו הנמלצים שם. ואיפה אברהם שהבטחתי?

בראשית רבה לך לך ל"ט י"ט: אמר רבי לוי: בשעה שהיה אברהם מהלך בארם נהריים ובארם נחור ראה אותן אוכלין ושותין ופוחזים. אמר: הלוואי לא יהיה לי חלק בארץ הזאת. וכיון שהגיע לסולמה של צור ראה אותן עסוקין בניכוש בשעת הניכוש, בעידוד בשעת העידוד, אמר: הלוואי יהיה לי חלק בארץ הזאת. אמר לו הקב"ה: לזרעך אתן את הארץ הזאת עכ"ל. ובוודאי שגם בארם נהריים היו עסוקין בחרישה בזריעה ובקצירה, אלא שהיו עצלים בעבודת האדמה ולא הוציאו תבואת הארץ כראוי, שהיה מחוסר ניכוש ועידוד ושאר עבודות חקלאות. אולם הכנענים היו חקלאים חרוצים ועמלים והיו בקיאים בחקלאות ובטבע הארץ, עד כדי כך שהיו אומרים: מלוא קנה זה לזית וכו'.²⁰ ולא עוד, אלא שהיו טועמים את העפר וגם מריחים בארץ וידעו טבעם בגלל בקיאותם וחריצותם המופלגת בחקלאות. ולפיכך אמר אברהם: הלוואי יהא חלקי בארץ הזאת, שחקלאיה עמלים ויודעים טבע הארץ ידיעה מופלגת... אם כן, שיטת החקלאות ועקרונותיה נתאמתו בהסכמה (הסכמת) אברהם. וא"כ לא מהכנענים לבד אלא גם מאברהם אנו לומדים ולפיכך נקבע שיטת חקלאות הכנענים כהלכה.²¹

תלמוד ירושלמי מסכת סוטה פרק ד – הלכות שונות

לא ישא אדם מעוברת חבירו ומיניקת חבירו ואם נשא עליו הכתוב אומר [משלי כג י] אל תשג גבול עולם אשר גבלו ראשונים ובשדה יתומים אל תבוא.²²

מדרש אגדה (בובר) דברים פרק יט פסוק יד - מנהגים

לא תסיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים. מכאן אמרו שלא ישנה אדם ממנהג שנהגו ראשונים.²³

פסיקתא זוטרותא (לקח טוב) דברים פרשת שופטים – בדברי תורה

"לא תשיג גבול רעך". והלא כבר נאמר (ויקרא יט) ולא תגזול, מה תלמוד לומר: "לא תשיג"? מלמד שכל העוקר תחומו של חבירו עובר בשני לאוין.²⁴ וכן אמרו: המחליף דברי חכמים של זה בזה של ר' אליעזר ברי' יהושע ושל רבי יהושע בדברי רבי אליעזר עובר משום לא תשיג.²⁵

²⁰ היינו המרחק הנכון בין עץ לעץ כשיעור היניקה מהקרקע. בגמרא במסכת שבת לעיל, רש"י שם.

²¹ את מדרש בראשית רבה שהוא מצטט, הבאנו בדברינו **מפגשי אברהם עם תושבי הארץ אשר אראך** בפרשת לך לך. הקב"ה מצווה לאברהם: "לך לך אל הארץ אשר אראך", ולא כתוב שהקב"ה אומר לו: הנה הארץ, הגענו אל היעד. אלא אברהם, עפ"י המדרש לפחות, מבין מעצמו שהגיע אל הארץ אשר אראך". השווה עם "לך לך אל ארץ המוריה אל אחד ההרים אשר אומר אליך" בעקידה, שם אברהם הוא שרואה את הענן קשור מעל ההר ומזהה את המקום (בראשית רבה נו א). כאן, בלך לך הראשון, אין ענן קשור אלא חקלאים המעבדים את האדמה תוך הקפדה על חוקי הטבע (מה שטח המחיה של כל צומח שהוא הבסיס למצוות כלאיים) ועל חוקי החברה (שלא להסיג גבול רעך). לא להסיג גבולות טבע וחברה. פירוש עלי תמר נותן קרדיט רב לתושבי הארץ הקדומים (ראו שוב דבריו בהערה 19), אבל כאן הוא נזקק להסכמת אברהם". אברהם עצמו היה רועה צאן ולא עובד אדמה, אבל בחירתו בארץ שבה מקפידים על שיטות חקלאיות נכונות, ובהם מניעת ערוב בין סוגי גידולים שונים, ועל גבולות השדות היא שמחייבת את הבנים.

²² גם אלה הסגת גבול ראשונים. עוד בירושלמי מסכת שקלים פרק ה הלכה ד על רבי חנינא בר פפא שיצא לדבר מצווה (צדקה) בלילה ופגע בו שר הרוחות וטען כנגדו שהוא עובר על "לא תשיג גבול רעך" שהלילה נתון לרשות הרוחות (וענה לו עפ"י פסוק אחר במשלי כא יד: מתן בסתר יכפה אף). וראיתי בספרי הלכה רבים שהבינו ירושלמי זה להלכה ממש כמו לא לקיים מצוות פדיון הבן בלילה (ראה שו"ת יביע אומר חלק ה - יורה דעה סימן כה). הפוסקים לאורך הדורות המשיכו קו הלכתי זה ולא ברור אם אזכור זה הוא להלכה ממש דוגמת ספרי לעיל או אסמכתא ומטבע לשון חכמים. ראו למשל ים של שלמה מסכת קידושין פרק ג: "ולא תסיג גבול רעך, ולא תקח מחייתו, ואם קנה איזה סחורה או מטבע מן השלטון, ויבא אחר ויוסיף, כדי ליקח מחבירו, זה לא ניתן למחול, ונקרא רשע, ואין לך גזלן כמותו. ואם לא ישמע קול מוריהו, יש להבדילו ולנדותו, עד (שיתן) [שיתקן] עיותיה". ובשו"ת באר משה סימן ל: "ע"ד הש"ב המופלג רצ"נ המוחזק לשחוט בכפר בארטניק זה רבות בשנים, ועתה פרצו גדר התורה שוב"ם מעיר אחת לשחוט שם בלאגער ופוסקים לחיותו, הנשמע כזאת כי ש"ב שצריך שיהיה ירא מאלוקים יעבור על לא תשיג גבול וירד לאומנתו של חבירו, והאריכות בזה אך למותר. דוכי נסתמו עיניהם של השוב"ם מלראות דברי הגאון הקדוש רבן של ישראל בעל התניא בתשובותיו לש"ע י"ד (סי' ט), דשו"ב המשיג גבול רעהו נקרא רשע ואסור לאכול משחיתתו". אסור לאכול משחיתתו של המסיג גבול רעהו!

²³ ומה שנכון להלכה או לאסמכתא דהלכה, נכון גם למנהגים. ראו תשובות הגאונים שערי צדק חלק ד שער א סימן כ: "ולענין מה שכתבתם כי יש מנהג במקומכם שהקונה מלסטים וגנבין מחזיר לבעלים ונוטל מהן מה שהוציא - אם בודאי כך היה הדבר, חייב כל אדם לבלתי שנות מנהגותיהם, דאמרינן מנא לן דמנהגא מילתא היא דכתב: לא תסיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים. וכל שכן דבר שיש בו תקנה גדולה והסרת מריבות ותקלות. לפיכך כמנהגותיכם עשו ואל תשנו ממה שעשו אבותיכם וקדמוניכם ואל תזו, ואין עליהם בזאת כלום". ובספר חסידים (מרגליות) סימן קיד: "המשנה מנהג ראשונים כמו פיוטים וקרובץ שהנהיגו לומר אין צור חלף קרובץ הקליר זהו המנהג ואמר קרובץ אחרות, עובר משום אל תשיג גבול עולם אשר עשו אבותיך (משלי כב כח) לא תשיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים (דברים יט יד)". אין להחסיר או לשנות שום פיוט בתפילה משום "לא תסיג גבול רעך".

²⁴ עד כאן, כדברי מדרש ספרי לעיל.

²⁵ את חילוף סמ"ך בשי"ן שמאלית כבר ראינו לעיל (הערה 2) ונראה שלירושלמי לעיל 'זכות ראשונים' על כך. אבל כאן החילוף הוא בפסוק בתורה, לא בזה שבספר משלי. לא תסיג דברי חכמים ותקפיד להביא כל מאמר בשם אומרו (כאשר ר' יהושע ור' אליעזר בן הורקנוס, שני בעלי הפלוגתא הגדולים, ראו תנורו של עכנאי, משמשים כבית אב). ואנו נוסף, שמי שמחליף דברי חכמים מסיג את המושגים החשובים ובסוף אין לו (ולקהל שומעיו או קוראיו) מושג מי אמר מה. ולא השיג בחילופין אלה דבר, רק הסיג דברי חכמים אחר.

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) משה עמוד 379 – משה, אל תסיג גבול²⁶

השיב משה ואמר לפניו: ריבון העולמים תן לי רשות שאהיה כעוף השמים בכח שם המפורש שלך ואעשה את שתי זרועותי ככנפי השחר ואפרח בהן באויר העולם למעלה מן הירדן ואלך ואראה את הארץ. א"ל הקב"ה: אם אתה עושה כן, חשוב²⁷ עליך כמו שעברת את הירדן ונמצאת שבועתי בטלה. אמר לפניו: ריבון העולמים, אהיה כדג בכח שם המפורש שלך ואעשה שתי זרועותי כשני סנפירים וכל שערות גופו קשקשים ואקפוץ בתוך הירדן ואעבור בתוך התהום ואלך ואראה את ארץ ישראל. א"ל הקב"ה: אם אתה עושה כן, חשוב כמו שעברת ונמצאת שבועתי בטלה. ועוד, התהום של יונה הוא שנאמר: "תהום יסובבני". אמר לפניו: רבש"ע, אשב על כנפי עננים ותפריחני באויר העולם כשיעור ג' פרסאות למעלה מן הירדן, כדי שיהיו עננים מלמטה ואני מלמעלה ואלך ואראה את הארץ.²⁸ א"ל הקב"ה: אם אתה עושה כן חשוב עליך כאילו עברת, ונמצאת שבועתי בטלה. ועוד כתבתי על ידך בתורת: לא תסיג גבול רעך, והאויר והעננים כבר כתובים הם לאלהו, שנאמר: ויהי כהעלות ה' את אליהו, ואומר: ויעל אליהו בסערה השמים, והיאך אתה מבקש דבר שאינו שלך?²⁹

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: התשובה לשאלה בהערה 5 על ריב במקרא על קרקע או חמידתו שהביאה לשפיות דמים, היא כמובן כרם נבות, נושא לו הקדשנו דף מיוחד בדפים המיוחדים (המדרש, מוסיף את קין והבל שרבו על הקרקע והמטלטלין – ריב שמתחבר לסיפור כרם נבות, ראו בראשית רבה כב ט). בהקשר זה, ראו המדרש הבא:

מדרש הגדול דברים כז טו פרשת כי תבוא – ארור מסיג גבול רעהו

"ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה". אמרו חכמים: בשעה שעמד משה רבינו וראה שיעמוד מיכה ויעשה צלם ויתעה את ישראל, אמר: "ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה".³⁰ ראה בניו שלעלי אינן שומעין לקול אביהם, אמר: "ארור [מקלה] אביו ואמו". ראה אחאב שחמד כרם נבות וגזלו, אמר: "ארור מסיג גבול רעהו".³¹

²⁶ ואיך אפשר שלא לסיים במדרש על משה המתחנן להיכנס לארץ, מוטיב המלווה אותנו לאורך כל ספר דברים.

²⁷ נחשב

²⁸ ובסוף, כן זכה משה לראות את הארץ "מנגד". ראו ספרי במדבר פרשת פינחס פסקא קלו: "את הארץ אשר תראה - מגיד שראה משה בעיניו מה שלא הלך יהושע ברגליו". ראו גם דברינו [בין ראייתו של משה לראייתו של אברהם](#) בפרשת לך לך.

²⁹ אם ייכנס משה לארץ הרי הוא כמסיג גבולם של אליהו ויונה. ואולי גם גבולם של יהושע, השופטים וכל המלכים והנביאים שלא יכלו לעמוד בצילו הגדול של משה. וכמו שדורש דברים רבה (ליברמן) פרשת ואתחנן: "אמר לו (הקב"ה למשה): כך עלתה במחשבה וכך מנהגו של עולם. דור דור ודורשיו, דור דור ופרנסיו, דור דור ומנהיגיו. עד עכשיו היה חלקך לשרת לפני, ועכשיו נטלת אתה חלקך והגיע שעה של יהושע תלמידך לשרת". אל תסיג גבול ראשונים וגם לא גבולם וחלקם של האחרונים. האחרונים צריכים לכבד את מנהגי ותקנות הראשונים ולא להסיג גבולם, אבל אלה מצידם צריכים לכבד את גבולם של האחרונים וזכותם לתחום אותו ואת תכניו כראוי להם. ראו הביטוי "מקום הניחו לו אבותיו להתגדר בו" ורש"י שם (חולין ז ע"א ועוד, בדברינו [נחושתי](#) בפרשת חוקת).

³⁰ לא בגין קטע זה הבאנו מדרש אחרון זה, אבל קשה שלא לעצור ולתמוה על עוז רוחו של הדרשן לומר שכאשר משה עומד ואומר, כאשר תעברו את הירדן ותקיימו את הברכה והקללה בהר גריזים ועיבל (ראו דברינו [ברית הר גריזים והר עיבל](#) בפרשת כי תבוא), דעו ש"ארור אשר יעשה פסל ומסכה" הוא פסל מיכה. והרי הלוי ששירת לפני פסל מיכה הוא עפ"י המדרש מצאצאי משה! ראו דברינו [פסל מיכה](#) במיוחדים. אילמלא מדרש כתוב – אי אפשר לאומרו.

³¹ עוד ראה שם משה את חנניה בן עזור עומד ומתעה את ישראל ומכשילן, אמר: ארור משגה עור בדרך, את בניו שלשמואל שמטין משפט, אמר: ארור מטה משפט גר יתום, את אבשלום שעבר על ארור שכב עם אשת אביו, שמשון שעבר על ארור שכב עם כל בהמה, אמנון שעבר על ארור שכב עם אחותו, דואג שעבר על מכה רעהו בסתר, גיחזי שעבר על לוקח שחד ואחז שעבר על ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת: "ועל דבר זה קרע המלך יאשיהו את בגדיו בשעה שמצא חלקיהו הכהן את ספר העזרה מצאו נגלל עד פיסוק זה, ארור אשר לא יקום". אחאב לא מואשם כאן ברצח (את ארור מכה רעהו "חטף" דואג האדומי), "רק" בהסגת גבול. אבל לשון "ארור" היא קשה למדי ומקפלת בתוכה אולי עונש קשה יותר ממיתה – איבוד כל זרע והמשכיות. ומה גם שבפירוש אבן עזרא לעיל הוא אומר: "כי הסגת גבול מביא לידי ריב ומכות ורציחה".